

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL
VE
TOPLUMSAL GELİŞİMİ ÜZERİNE***Mehmet OKYAYÜZ****Giriş**

Küreselleşme, genelde yalnızca günümüzün (somut olarak son 15-20 yılın) bir olgusu olarak alındığı ve algılandığı için, tarihsel-toplumsal kavramsallaştırılması belli sınırlandırmaları aşamamaktadır. Oysa ki, onu mal ticaretinin ve üretiminin sistematik genişletilmesine, yeni piyasaların, işgücü rezervuarlarının ve doğal kaynakların açılmasına, ve tüm üretim potansiyellerinin kesiksiz olarak sermaye birikiminin dolaşımına dahil edildiğine ilişkin tüm mekansal, siyasi ve kültürel engelleri aşan bir süreç olarak tanımladığımızda, küreselleşme gerçekte on sekizinci yüzyılda kapitalist gelişimle ve sanayi devrimiyle birlikte başlar (ki bu sürecin kökenlerini, daha geniş anlamda, denizaşırı ticaret yollarının keşifleriyle ve sömürgeciliğin ortaya çıkmasıyla birlikte on dördüncü ve on beşinci yüzyıllara kadar geriye götürmek mümkündür).

Bu küreselleşme sürecinde piyasa mekanizmalarıyla tarihsel-toplumsal olarak oluşmuş sınıfsal güç dengesizlikleri içiçe geçmiş, eşit olmayan toplumsal-ekonomik yapılar/formasyonlar sürekli olarak yeniden üretilmiştir. Kâr marjlarının maksimize edilişi, yalnızca erken sanayileşmiş toplumların belli kesitlerini kapsayan görelî bir refah artışı, artan güç dengesizlikleri, sınıfsal yapıların keskinleşmesi ve maliyetlerin yoğun bir şekilde sömürgelere/yarı sömürgelere ya da ikincil [Bu kavramla, on sekizinci yüzyıldan itibaren sanayi devrimleri aşamasından geçmeyip, ancak ve ancak hammadde ve insan gücü rezervuarı olarak ve yine ancak o bağlamda merkez kapitalist ülkelere bağımlı kalarak kapitalistleşen ülkeleri kastetmekteyim], kapitalist ülkelere kaydırılması: Tüm bunlar küreselleşmenin kurucu unsurlarıdır. Değinen bu unsurlar günümüze değin özleri itibarıyla hiç değişmezken, somut "vücut bulma" biçimleri sürekli değişkenlik gösterir. Yani bu süreçte değişen, ekonomik,

toplumsal, kültürel ve doğal kaynakların kapitalist piyasa mekanizmalarının "emrine sunulması"nın biçimleri, yoğunluğu ve toplumsal-ekolojik boyutlarıdır. Bu gelişimin seyrini anlayabilmenin ötesinde (ki, bu seyrini anlayabilmek, küreselleşmeden kazançlı çıkanları ve sonuçlarının altında ezilenleri çok net olarak belirlemek anlamına gelmektedir) alternatif modeller tasarlayabilmek için (bu da bir sonraki yazının konusu olabilir!), küreselleşmenin tarihsel-toplumsal seyrini ve belli çağlara özgü niteliklerini ortaya çıkarmak yararlı olacaktır diye düşünmekteyim.

Birinci Safha Olarak Sömürgeci Küreselleşme

Bu küreselleşme tipi; ticaretin, Avrupa'dan hareketle tüm kıtalara yaygınlaşmasıyla, tekelci ticaretin meydana gelmesiyle ve denizaşırı sömürgelerde köle emeğine dayalı tarımla ilgili kitlesel üretime geçilmesiyle ortaya çıkmıştır. Yeryüzünün gitgide artan biçimde sömürgeciliğin egemenliği altına girmesi sonucunda, bundan böyle tarihsel gelişimin her aşamasında dünyadaki ekonomik, güç ve kültürel ilişkileri daha da yoğunlaştırıp derinleştirecek olan ilk kez birbirine bağlı (ve biri diğerine bağımlı) ikili (sömürülen-sömüren) yapılar oluşmuştur. Askeri ve siyasi olarak taşıyıcısı sömürgeci devletler olan bu sürecin itici gücü, bu ülkelerin ticari kapitalistlerinin sermayelerini daha da artırma gayeleridir. Gerçekte de sömürgeci küreselleşme sonucunda, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki sanayi devrimi ve Manchester kapitalist tarzı aşırı sömürü ve yoksullaşma/sefaletleşme eğilimlerini hızlandıran yoğun bir (para) sermaye(sî) birikimi meydana gelmiştir. Bu küreselleşmeden doğrudan kazançlı çıkanlar, bir yandan bizzat sömürgeci devletler, öte yandan ise bu ülkelerin elitleri ve orta sınıfın belli (rantiyeci ve ticari) kesimleriydi - ki, bu kesimlerin para sermayelerinin yanısıra elde ettikleri, sömürgelerden getirilen malların ucuzluğundan dolayı yaşam standartlarının genel anlamda yükselmesi olmuştur. Sömürge ticareti,

*Doç. Dr., ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

sömürgecilikten kaynaklanan güç dengesizlikleri ve sömürgelerin büyük mezralarındaki köle istihdamı: Bunlar, tarihte ilk kez, (Güney'in) sömürgelerinden (Kuzey'in) metropollerine sistematik ve sürekli bir kaynak ve değer transferine yol açan küresel bir sistemin kurucu parçalarıdır. Bu transfer, sömürgelerin mallarının damping fiyatına sömürgeci devletlerin mallarıyla tekelci fiyat karşılığına değiş tokuş edilmesiyle vücut bulmuştur. (Neoklasik denge teorisi kategorileri bağlamında ifade etmek gerekirse eğer) sömürgeci küreselleşme, dünya pazarındaki arz-talep dengesinin şiddetli bir şekilde altüst edilmesinden, başka bir deyişle, sömürgeci ülkeler lehine bir talep tekelinin şiddetli bir şekilde oluşturulmasından başka bir şey değildir.

İkinci Safha Olarak Emperyalist Küreselleşme

Emperyalist küreselleşme safhası, sanayi devrimi ve artan tüketim seviyesi sonucu ortaya çıkan ulusal tarım ürünlerindeki ve hammaddelerindeki daralmalardan dolayı meydana gelir. Başta tarım ve hammadde baronlarına yeni zenginlikler sağlayan ve lüks bir hayat sürdürmelerine yardımcı olan artan tarım ve hammadde fiyatları, daha sonra yurtiçi taleplerin gelişmesinin ve büyümenin önünde büyük bir engel teşkil edip ekonomik krizlerin ve sermaye birikiminin yavaşlamasının yapısal bir nedeni haline gelir.

Yukarıda betimlenen fiziksel daralma eğilimlerinin üstesinden gelinmesi ve (on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru) büyük ulusal toprak sahiplerinin toplumsal güçlerinin azaltılması, neredeyse eşzamanlı olarak Avrupa'nın ulus devletlerince temel görev bilinmiştir. Sımsıkı bir koruma altına alınan "tarımsal-hammaddesel" bir hinterland'ın oluşturulmasıyla, büyümek "isteyen" Avrupa sermayeleri ve ulusal ekonomiler mekansal olarak "köşeye sıkışmışlığı" ve ekonomik olarak boğulmanın üstesinden gelmeye çalışmışlardır. [İlginçtir ki, (son kertede Birinci Dünya Savaşı'na yol açan) bu tür sömürgeleştirici politikalar ulusal işçi hareketlerinin bazı kesimlerince desteklenmiştir. Lenin, Avrupa işçi hareketi ile Avrupa burjuvazisi arasındaki zaman zaman işbirlikçi düzeye varan ilişkilerin sorumluluğunu, işçi sınıfının bölünmüşlüğüne ilişkin yazılarında "işçi aristokrasisi" ve onların (sosyal demokrat) partilerine yükler. Ancak, sorunun araştırmaya değer bir başka boyutu da, emperyalist küreselleşmenin ne şekilde (günümüzde sıkça adı geçen) ideolojik-kültürel bir hegemonya kurduğuyula ilgilidir]. Ulusal sermayelerin sınırları aşan faaliyetleri sonucunda meydana gelen tarım, enerji ve hammadde üretiminin uluslararasılaştırılması; öncelikli olarak yabancı toprakların doğal kaynaklarının kendi hizmetlerine alınmasını ve ulusal ekonomilerin daha hızlı ve daha pürüzsüz büyümesini sağlayan çerçeve koşullarının gelişmesini getirmiştir. Avrupa'daki - ve daha sonraki bir evrede de Japonya'daki - büyümenin önündeki fiziksel ve toplumsal engellerin eşzamanlılığı, emperyalist rekabetin lehine işlemiş, emperyalist savaşlar bundan böyle küreselleşmenin vazgeçilemez araçları haline gelmiştir.

Daha sonraki süreçte, yukarıda bahsi geçen dünya çapındaki ikili yapılar mekansal ve toplumsal olarak yatay

ve dikey olmak üzere âdeta "küreselleştirildi", yani ekonomik açıdan yoğunlaştırılıp askeri açıdan güçlendirildi. Emperyalist küreselleşme, kapitalist ülkelerin doğal kaynaklarındaki daralma eğilimlerini büyük ölçüde önledi, tarımsal toprakların ve maden ocaklarının ulusal sahiplerinin ekonomik gücünü azalttı, ulusal tarımcılığı ve hammadde üretimini dışardan gelen rekabetçi tepilerle modernizasyona zorladı. Dolayısıyla bu sektörlerde belirgin üretim artışları ve fiyat indirilmelerini teşvik etti; ekonomik büyümeyi hızlandırdı; kitlesel satın alma gücünün artmasını, ev aletleri gibi uzun ömürlü tüketici malların üretimini standardize bir kitlesel üretim tarzıyla mümkün kılan fordist üretim tarzının yaygınlaşmasını teşvik etti, ve yeni uluslararası iş bölümünü teşvik edip yeni sürüm ve satış pazarları yarattı. Burada betimlenen emperyalist küreselleşmeyle sonuçta birincil kapitalist ülkelerdeki yüksek seviyeli refah artışının ve refah devleti modelinin geliştirilmesinin temelleri atıldı. Bu ülkelerin denetimi altında bulunan küresel ikili sistemin (bilateral ve multilateral kredilendirme ve sübvansiyon politikaları, IMF'nin "Yapısal Uyum Programları", Dünya Ticaret Örgütü içindeki eşitsiz ilişkiler, askeri müdahaleler gibi) araç ve mekanizmaları, gelişmiş kapitalist devletlerin hegemonyası altında bulunan bu küreselleşme safhasının kurucu unsurlarıdır. Birincil ve ikincil kapitalist ülkeler arasındaki (gelir düzeyi gibi) farklılıklar gittikçe artmaktadır, sömürgeci küreselleşme safhasında başlayan eşitsiz formasyonlar açısından yatay bir genişleme ve dikey bir yoğunlaşma meydana gelir.

Süregelen Safha Olarak Neoliberal Küreselleşme

Yukarıda betimlenen klasik emperyalist küreselleşme en erken altmışlı yılların sonlarına doğru sermaye açısından iki açıdan sorunlu bir hal almaya başladı: İlk; büyümenin, istihdamın ve gelir dağılımının Keynesçi mekanizmalarla kurallaştırılması (*regulation*) ve buna dayanan refah devleti, piyasa dinamiklerinin sınırsızca hareket etmesine dayalı bir büyüme modeline ciddi bir engel teşkil etmeye başlamıştı. İkinci olarak; sermaye birikiminin kapitalist merkezlerinde uygulanan Keynesçi kurallaştırma mekanizmaları, anti-sömürgeci özgürlük hareketleri bağlamında bağımsızlığa kavuşan devletlerle ve onların zaman zaman Sovyetler Birliği ile birlikte hareket etmeleriyle bir yandan jeostratejik, öte yandan ise OPEC gibi örgütlenmelere giden devletlerle ekonomik engellerle karşı karşıya kalmışlardı. Kısacası, sınırsız büyüme dinamikleri artık sınırlanmıştı.

Yukarıda iki açıdan gösterilmiş olan büyümenin ve maliyetlerin dışa kaydırılmasının hem ulusal hem de uluslararası açıdan sınırlandırılması, yetmişli yıllarda ağırlıklı olarak Anglo-Amerikan kamptan gelen "neoliberal (karşı)devrim" in şiddetinin en önemli nedenlerindendir. Thatcherizm ve Reaganizm, sermayenin yeni küresel büyüme arayışlarının isimleridir. Bu süreçte; 1. iç politika açısından sendikaların mücadelesi sonucu elde ettikleri haklar ellerinden alınıp refah devletinin küçülmesi amaçlanmıştır (ki, bu hedefe, kısmen ulaşılmıştır), 2. dış politika açısından Sovyetler Birliği ve ikincil kapitalist ülkelerle çelişmeleri keskinleştiren saldırgan politikalara

gidilip daha önce hiç görülmemiş bir silahlandırma yarışı başlatılmıştır, ve 3. ideolojik-kültürel açıdan yüksek bir refah düzeyinin piyasa güçlerinin sınırsızca hareket edilmesiyle elde edilebileceğine ilişkin savıyla kendi kendini meşrulaştırmayı amaçlayan neoliberal bir "efsane" yaratılmıştır.

Neoliberal küreselleşmenin temel mücadele kavramı, kuralsızlaştırma (*deregulation*) kavramıdır. Burada söz konusu olan, "kutsal" bir piyasa prensibinin geniş bölgeleri kapsayıcı anlamda egemen kılınmasından ziyade, düzenlemelerin ve "bürokratik engeller" in kapitalist metropollerdeki sermaye birikimini ve büyüme eğilimlerini engelledikleri sürece tasfiyesidir. Öte yandan ise, maliyeti düşüren ve büyüme koşullarını teşvik eden tüm ulusal ve multilateral düzenlemeler, ciddi anlamda sorgulanmaları bir yana, gündeme bile alınmamaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda ulus devletler, kendi ulusal "piyasa güçleri"ni "korumak" amacıyla sınırsız bir rekabeti emperyalist yöntemlerle sınırlandırırken, günümüzde aynı güçler aynı sınırsız rekabeti âdeta eleştirilemez ve nerdeyse "kutsal" bir olgu olarak tanıtmaktadır. Ulus devletler ve sosyal güvenlik sistemleri de bu süreçte birbiriyle rekabet etmek durumunda bırakılıp baskı altına alınmaktadır. Sonuçta mücadeleler sonucunda elde edilen sosyal hakların önemli kısımları geri alınmaktadır, ücretlerde gittikçe bir azalma meydana gelmektedir vs., kısacası: ekonomik büyümeyi ve sermayenin sayıları gittikçe azalan bir insanlar grubunun elinde birikmesini engelleyen tüm düzenlemelerin ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Neoliberal(ist) küreselleşme, bu açıdan bakıldığında, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda meydana gelen bir Laisser-faire-kapitalizmin niteliklerini de içinde barındırmaktadır. Gerçekte neoliberal küreselleşme, birçok yoksul ülkede, kitlesel sefalet, çocuk ve hatta köle istihdamı tarzı angarya işleri gibi tarihe karışmış olguları, gelişmiş kapitalist ülkelerde ise kitlesel işsizlik gibi olguları yeniden canlandırmıştır.

Farklı seyirler ve farklı sonuçlara rağmen, neoliberal ile emperyalist küreselleşme arasındaki benzerlikler yadsınmaz. On dokuzuncu yüzyılın sonunda yeryüzündeki doğal kaynakların sömürülmesi, bitebilir kaynakların yapısal aşırı üretiminin ve hammaddelerin damping fiyatı düzeyinde ucuzlaştırılmasının teşvik edilmesi söz konusu iken; günümüzde, bir yanda bu "nitelikler" in korunması, yoğunlaştırılması ve "ebedileştirilme"si, öte yandan ise küresel anlamda ulaşılabilir işgücü rezervuarlarına engellenmeden ulaşılıp ağırlıklı olarak kapitalist ekonomilerin emrine sunulması, dolayısıyla da çalışanların ücretlerinin düşük tutulması söz konusudur. Küreselleşmenin her iki aşamasında da, hem ulusal hem de uluslararası çapta ekonomik ve toplumsal eşitsizlikler daha da keskinleşmiş, çalışanların elde ettikleri kazanımlar en azından kısmen tasfiye edilmiştir.

Sonuç

Piyasaların ve piyasa sektörlerinin küreselleşmesi, sadece sanayileşmiş ve sanayileşme aşamasına gelmiş

ülkelerde değil, tüm dünyada "kazanlar" ile "kaybedenler" yaratmıştır.

Sanayileşmiş ülkelerdeki belli başlı sermaye ve rantiyeci kesimler olduğu kadar; yoksul ülkelerde kendi hakimiyet alanlarında, genelde çokuluslu şirketlerle işbirliği içinde olarak, tekelci-korumacı koşullar altında en yeni teknolojilerin (örneğin iletişim teknolojilerinin) pazarlamasını düzenleyen devlet elitleri ve özel sermaye sahipleri de "kazanlar" dan sayılabilir. Nihai olarak, dünya nüfusunun en zengin beşte birlik kesimine ait olan ve BM'nin en son Gelişme Programı Raporu'na göre gelirleri dünyadaki toplam gelirin %85'ini oluşturan Kuzey ve Güney'deki sermaye sahibi tüm toplumsal gruplar, küreselleşmeden kazançlı çıkmaktadır. Kaybedenler ise, özellikle de dünya nüfusunun en yoksul beşte biri başta olmak üzere sonuçta dünya nüfusunun artakalan beşte dördlük kesimine ait olan insanlardır (aşağı yukarı 1.2 Milyar insan). Ki, bu grubun toplam gelirdeki payı %1.3 gibi bir rakama düşmüştür son yıllarda.

Görünen odur ki, neoliberal küreselleşme, ekonomik özgürlüğün (ki bu, birtakım zenginlerin özgürlüğüdür özünde), piyasa güçlerinin mistifikasyonu ve göklere çıkarılmasıyla, tüm insanlığın özgürlüğünün önkoşulu olarak gösterilmesinde bir hayli başarılı olmuştur. Kitlesel işsizlik gibi ciddi toplumsal meselelerin üstesinden ancak bu şekilde gelinebileceğine ilişkin inanç yaygındır. Bu bağlamda neoliberal atak, sosyalist tasarıların (daha doğrusu, onun somut reel sosyalist uygulamasının) çöküşünden faydalanmıştır. Sosyal adalet düşüncesi de aynı oranda arka plana itilmiştir. Görev, eşitlikle ilgili bu tasarıyı yeniden canlandırıp bilimsel ve siyasal gündeme koymak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Altwater, Elmar/Mahnkopf, Birgit (1996), Grenzen der Globalisierung (Küreselleşmenin Sınırları), Münster. Kautsky, Karl (1899), Die Agrarfrage (Tarım Sorunu), Stuttgart.

Martin, Hans-Peter/Schumann, Harald (1996), Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand (Küreselleşme Tuzağı. Demokrasiye ve Refaha Saldırı), Hamburg.

Massarrat, Mohssen (1996), "Wohlstand durch globale Kostenexternalisierung" (Maliyetlerin Küresel Olarak Dışa Kaydırılmasıyla Sağlanan Refah), in: Widerspruch 31/1996.

Narr, Wolf-Dieter/Schubert, Alexander (1994), Weltökonomie. Die Misere der Politik (Dünya Ekonomisi. Politikanın Sefaleti), Frankfurt/MN.

UNDP (United Nations Development Programme, (ed.), 1998: Human Development Report, Washington D.C.

UNDP (United Nations Development Programme, (Hrsg.), 1996: Bericht über die menschliche Entwicklung, Bonn.

Wallerstein, Immanuel (1974), The Modern World System, Capitalist Agriculture and the Origins fo the European World Economy in the Sixteenth Century, New York.